

*Литвинюк Л. О., аспірантка кафедри української літератури,
компаративістики і соціальних комунікацій Гуманітарного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ПОШУК СКЛАДНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ МОТИВАЦІЇ ЛЮДСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ В ПОЕМІ-ФЕЄРІЇ «ТРИНАДЦЯТИЙ АПОСТОЛ»

Стаття присвячена дослідженню сучасної лірико-філософської поетики Івана Перепеляка, зокрема поеми-феєрії «Тринадцятий Апостол», для якої характерні поєднання ліричних, епічних, драматичних і художніх компонентів, поліфонізм позицій, протиставлення різних точок зору, багатоголосся в обговоренні поставлених буттєвих проблем. Образ головного героя — засіб розкриття центральної теми через художнє змалювання реальних подій, трансформації історичної правди, розкриття розмаїтої у своїх виявах людської сутності.

Ключові слова: *поема-феєрія, апостол, полеміка, персоніфікований персонаж, хронотоп, теософія, полілог.*

Сучасна література особливо уважна до духовного світу людини, моральних витоків її дій та вчинків. Вибір життєвої позиції, поведінки індивіда в колективі, утвердження свого місця у соціумі — ці тенденції властиві письменникам ХХІ ст. У художньому творі цікавим постає образ автора, який є виявом суспільно-громадської позиції митця, форм її вираження, способів взаємодії із життєвими принципами виведених персонажів.

Над цією проблемою працювали В. Баранов, М. Бахтін, М. Брандес, Ю. Булаховська, Г. Вервес, Р. Гром'як, Т. Денисова, Б. Корман, І. Лімборський, Є. Михайлик, В. Моренець, Д. Наливайко, В. Нарівська, С. Радишевський, Г. Сиваченко, Г. Сивокінь, Г. Штонь та ін.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що проблема автора є однією із важливих проблем сучасного літературознавства. Архітектоніка художнього твору, його образна система, форма оповіді тощо є способами реалізації саме авторської позиції, осмисленням явищ дійсності та їх одночасної оцінки. Очевидно, що концепція письменника найбільш конструктивно реалізується через значеннєве співвідношення: автор — твір — читач, єдністю якого визначається зміст художньої творчості.

Сучасний світ розірваний постмодерністськими дискурсами. Це стоїть, на жаль, не лише художньої свідомості. У сучасній українській літературі є дві великі за репрезентацією імен парадигми: постмодернізм (С. Жадан, Ю. Андрухович, О. Забужко та ін.) і традиціоналізм (А. Дімаров, П. Загребельний, В. Шевчук та ін.). У постмодернізмі відносність, релятивізм оголошені атрибутами людського життя, у якому

вже немає нічого сталого, постійного, а все рухоме, змінюване. Іван Перепеляк належить до другого напрямку, який репрезентує вічні цінності. Він пояснює нам: світ стояв і стоїть на ідеалах добра, вірності, правди, справедливості, істини. Вони не відносні, а абсолютні, людина не повинна розминатися з ними.

Прикладом цього може стати поема-феєрія «Тринадцятий Апостол» Івана Перепеляка. Щодо твору, то думки критиків різняться: «Поема-феєрія “13-й апостол” — це незвичайний твір у сучасній українській поезії. Незвичайність його послань і положень ставить його в ряд неординарних творів, що випромінюють новітнє бачення світу» [12]; «Поети — не фізики, вони розшифровують світ, розкладаючи його не на атоми, а на образи, більша частка з яких хоча й ефемерна, але цілком конкретна, а менша — канонічна і начебто непорушна. Бо й справді — у кого здійсниться рука замахнутися, приміром, на добро? Або ж — хто спробує приголубити зло? І все ж таки, є поняття примежові, де на доброму проступають зненацька пігментні плями злого, а на злому — полиски доброти. Уточнюю — одним з таких примежових станів і є сумнозвісний Іуда, котрого вже зо дві тисячі років то опускають нижче нижчого, то здимають попід хмари» [11]; «Поет запрошує до розмови славетних тлумачів Іудиного гріха (чи не гріха?), — теолога Сведенборга, письменника Франса, філософа Соловйова, поета і живописця Волошина. Слово надане й усім названим, й адептам їхнім. Тлумачі трактують вчинок Іуди по-різному, спектр їхніх суджень широкий — од святого мучеництва лукавого апостола до необхідності забезпечити фінансову підтримку народжуваному в муках християнству» [2, 177].

Поема-феєрія «Тринадцятий Апостол» ставить знак питання про сутність Іуди, його багатовимірне відчуття і ставлення до нього Христа. Поет намагається дослідити і показати ще майже непрочитану тему про Христа-Бога-Людину, філософськи показує стосунки Іуди з Ісусом Христом. Саме цим зумовлюється **актуальність** означеної у статті проблеми.

Мета статті полягає у дослідженні поеми-феєрії «Тринадцятий Апостол», для якої характерні поєднання ліричних, епічних, драматичних і художніх компонентів, поліфонізм позицій, протиставлення різних точок зору, багатоголосся в обговоренні поставлених буттєвих проблем. Увагу зосереджено на художньому змалюванні реальних подій, трансформації історичної правди, розкритті розмаїтої у своїх виявах людської сутності через біблійний образ, який і є **об'єктом** дослідження. Безумовно, образ головного героя у творі це не лише об'єкт зображення, а й засіб розкриття центральної теми — чи буває зрада виправданою? Акцент поеми різко і свідомо зміщений у полемічну царину вічного питання Буття.

З певною мірою умовності можна стверджувати, що «віднайдення й публікація саме в 2006 році “Євангелія від Іуди” послужила остаточним поштовхом поетові для написання поеми “Тринадцятий Апостол”. З другого боку, не можна не зважати на засадничу налаштованість Івана Перепеляка як поета на роботу з філософськими дискурсами, про що свідчать його поеми “Теодицея”, “Судний день”, драматична поема “Тригорій Сковорода”, схильність до філософських реценцій у ліриці. З цього погляду поява нової поеми “Тринадцятий Апостол” не є випадковою, а швидше закономірною. Вона виглядає як наслідок багаторічних зацікавлень автора проблемами богоприсутності в світі, способів реалізації провидіння, свободи й морального вибору як виміру богоподібності людини» [6, 20].

Здавалося б, саме життя підштовхувало Івана Перепеляка до шукання першоджерел зради, до пошуку відповіді на питання: чому вона відбувається, чим і як мотивується, як впливає на самого зрадника й довкілля? Цей пошук мимоволі звертає погляд на Іуду, на якого, зрештою, вже дві тисячі років дивиться все людство, вбачаючи в ньому символ зради, адже зрадив Іуда не кого-небудь, а самого Ісуса Христа — Бога й Сина Божого. Отже, це знакова постать у свідомості людства, якої тривалий час, очевидно, просто боялася торкатися світова література через її цілком негативний знаковий смисл.

І лише епоха модернізму, яка принесла новий погляд на людину, розкутість художнього мислення, а головне — пошук складних психологічних механізмів мотивації людської поведінки, — ця епоха розкріпачила митця і спрямувала його сміливий погляд і на символ зради — Іуду Іскаріота.

Розділи твору багатозначні, в них є теософічна гама почуттів, наявні глибокосяжні роздуми митця, який прагне подолати віковічні перешкоди, змагання різних точок зору людства на процес пізнання Непізнанного. Недарма в «Пролозі» до поеми Іван Перепеляк зводить у бесіді знаменитих авторів, що спокушались темою Іуди. Тут і Емануель Сведенборг, містик XVIII століття, а далі йдуть ближчі до нас у часі — Анатоль Франс, Володимир Соловйов, Максиміліан Волошин. На перший погляд не вистачає тут Леоніда Андреева, автора повісті «Іуда Іскаріот» (1907), та Лесі Українки, автора драматичної поеми «На полі крові» (1910). Але уважніше вчитавшись у діалог запрошених до обговорення теми учасників, розуміємо, чому Леся та Андреев не потрапили сюди — вони не були апологетами Іуди. Згадуються ті учасники, які всіляко виправдовують його. Наприклад, Сведенборг у творі вважає, що зрада Іуди привела до спасіння світу: «...зрада Іуди — заради спасіння світу...»; Анатоль Франс наголошує, що саме Іуда возвів Ісуса до Бо-

жества: «...А чи була в Христа альтернатива?// І хто його возвів до божества?// І чи здійснилося б те чудо Воскресіння//, Якби Іуда не доклав сумління?»; Володимир Соловійов також вважає, що Іуда запродав душу Сатані, «...Щоб світ урятувати...»; Максиміліан Волошин зазначив, що для нього Іуда — старший апостол, який прийняв на себе зло усього світу й полегшив для Ісуса порятунок людства: «...для мене Іуда — єврейський народ, що пішов під зорі за норд-остом...». Крім цих персонафікованих персонажів, виступають і анонімні. Якийсь кардинал, що висловлює не свою думку, а безіменного капуцина, розгорнув таку аргументацію: Іуда був міністром фінансів в Ісуса, йому було нелегко знаходити копійку для прогонування Христа й апостолів, тому він і прийняв тридцять срібняків від первосвящеників, розуміючи, що сину Божому не зможуть зашкодити прості люди. Нарешті, лунає ще один голос; шукайте «Євангеліє від Іуди», там, мовляв, знайдете всі пояснення.

У розділах «Царівна», «Наслання» і знаменного розділу «Проекція» поет показує трагедію людини, перекидаючи містки до сучасності, що свідчить про філософські роздуми автора.

Дуже цікавим є розділ «Зустріч», в якому автор по-новому підходить до трактування проблеми Пілат і Христос — Пілат та Іуда.

У розділі «Вона згубила років своїх лік» поет торкається віковичної проблеми темпорального співвідношення...

Розділ «Розплата» є знаковим у поемі-феєрії, в ньому автор намагається протиставити Іуду людській цноті, людській моралі.

Так само є цікавим вже згадуваний вище розділ «Проекція» з написів у манускриптах і розділ «Поклоніння». У них поет починає розмову про Христа, і продовжується ця розмова у розділі «Син ранкової зорі».

Надзвичайно багатим на філософські роздуми є розділ «Оріген», в якому відтворено глибокі думки про сутність людської душі та смертного тіла...

Разом з тим, поетична філософія Івана Перепеляка насичена публіцистичними дискурсами, у ній пульсує кров сьогодення: «У Києві зібрався побувати,// Там Революція вирує на Майдані,// Уся вже Україна в помаранчі...» Поет відштовхується від сучасних політичних баталій, у яких винесені на торжища все ті ж одвічні цінності: свобода, моральний вибір, призначення України: «Над Києвом вознісся Чорний Ангел.// Чи випадково? Ні, не випадково!!// Всіляка нечисть під його крилом:// Найперші опинились олігархи.// І тут як тут — антинародні депутати,// Торгуються не таємно вже — відкрито,// Як подорожче Україну розпродати...» Лише на перший погляд це — абстрактні, далекі від життя теми, а насправді вони дотичні до існування кожного індивіда, бо торкаються добробуту, щастя, свободи чи рабства.

Іван Перепеляк майстерно вимальовує цей тугий вузол, але, можливо, головна заслуга поета на цьому етапі в тім, що він толерантний щодо своїх героїв, не виправдовує і не звинувачує їх, хоча своїми словосполученнями («блудливі очі», «сонцелика чорнота», «розтала мерзота», «учні утекли в свої барлоги», «змія-пітона», «сховався кротом», «апостоли Петро з Андрієм по-страусиному сиділи по кутках») акцентує увагу на негативному знаковому смислі, на пошуку психологічних механізмів мотивації людської поведінки. Чи не тому поезія, можливо, надійніший ключ до дверей істини, що пояснює гріх і подвиг, ніж логіка?

При всій різноманітності аксесуарів у лірика, на мою думку, основним є вибір тональності. Іван Перепеляк, напевно, відчув, а не прорахував, що гіпербола в цих віршах повинна бути урізана в правах. Поет ніде не нагнітає напругу, навіть збиває її несподівано документальними прозаїчними вставками, щоб уникнути мітинговості в розбурханій полеміці. Він акуратно дотримується тієї образної системи, яка сповідує не гнів до опонентів, а ствердження власних гіпотез. Аналітик і лірик працюють у цілковитій злагоді.

Головний зміст поеми, розгорнутий у багатьох її розділах, — апробація виправдального вироку Іуді в різних можливих аспектах повороту теми. Найголовніший серед них полягає в доведенні, що людина насправді не вільна в своїх учинках, доля її визначена наперед, накреслена на небесах, а отже, зрада Іуди була в руках Божих, і в Божій волі були всі чинники його вчинку: «...Мені сказав Планетний Дух, що ти невдовзі Мене мусиш зрадити...» Таке механічне розуміння поведінки виносить взагалі за дужки концепції людини питання її свободи. Людина виглядає цілком детермінованим об'єктом, а не суб'єктом, вона залежна від зовнішніх обставин, які її створюють, а не від внутрішнього морального вибору. Взагалі, проблема вибору в цій концепції не стоїть, вона принципово абсурдна. Абсурдна й мораль, бо вона виникає лише разом з поняттям свободи і може реалізуватися лише за умов її наявності. Християнству не властивий механічний детермінізм у розумінні природи людини. В його основі лежить ідея богорівності людини, яку Бог сотворив за своїм образом і подобою. Таким чином, людина є суб'єкт, а не об'єкт життя, сама творить себе й соціальне довкілля, тому вона відповідальна за свої вчинки й зобов'язана нести кару за помилки й злочини. У системі християнських цінностей виникає поняття гріха як протиприродного відхилення від норми, порушення морального закону.

Іуда в Івана Перепеляка і постає як «Тринадцятий Апостол», репрезентант питання: чи може бути виправданою зрада? Зауважу, апостолів було лише дванадцять (до їх числа входив і Іуда). Хто ж такий тринад-

цятий апостол? Можливо, Іван Перепеляк хотів наголосити саме на останньому з апостолів (не кожен зможе дістатися до «Євангелія від Іуди», де Ісус говорить Іуді: «Ти тринадцятий дух...» Може, це автор, який завдяки своїй художній уяві приєднується в художньому хронотопі поеми до учнів Христа? Можливо, це кожен читач, у кому пробуджується Христос? При цьому слід пам'ятати про засадничу багатозмістовність і багаторівневність тексту й можливість множинності його інтерпретації. Відтак, усі названі смисли, які «вчитуються» з твору, можуть бути й свідомо закладені автором у текст.

Іудина біографія, кажучи по-теперішньому, — детектив, епічний сюжет поеми. Іуда Івана Перепеляка постає як цілком реальна історична особа із своєю біографією, вчинками, мовленням і думками. Можна зауважити про надуманість сюжетних ходів у біографії Іуди. Він здійснює два найстрашніших злочини: перший — вбиває дитину царівни, яка не просто дала йому притулок, а, власне, усиновила; другий — убиває власного батька. Надуманість полягає в тому, що все це відбувається у невеличкому Єрусалимі, де все місто перебувало в полі дії візуальної комунікації. Але цей прийом цілком відповідає стилістиці Євангелій. Адже й поцілунок Іуди з погляду побутової логіки не був потрібний. Важко уявити, що Ісус був аж так «невідомий варті, якщо він щойно з тріумфом в'їхав в Єрусалим і його вітав увесь народ. Непотрібним був і його арешт уночі — безбройного лідера можна було спокійно взяти й удень, адже його ніхто не охороняв, а його дванадцять учнів були цілком недієздатні до опору, та й християнство забороняло відповідати на насильство насильством. Таким чином, уся євангельська картина арешту Христа з поцілунком Іуди виглядає швидше як символічна, аніж реальна» [6, 22].

У цьому полягає особлива новизна поеми і своєрідність мислення філософа й поета, який намагається подати відтінки тих теософічних міркувань, що простежуються людством протягом віків.

Поет при цьому не заломлює руки, не запрошує нас жакнутися від того, що відбувається. Його увага зосереджена на іншому: він випереджає сюжет надзвичайно важливими питаннями — чи самотній Іуда в нашій історії, і хто з нас безгрішний? Стосовно головного персонажа поеми — зрадника Іуди — можна лише зазначити, що автор блискуче впорався з дуже складним завданням і відтворив образ неоднолінійний, багатоплановий, сміливо відкинувши всі суцї трафарети та зазирнувши у найтемніші, найпотаємніші глибини свого героя. Іуда постав перед читачем не схематичним зрадником, а чутливою людиною, яку охопили пристрасті воістину шекспірівської сили та напруги: «...Тим часом до первосвящеників Іуда брів. // І, ставши на порозі: // — Я согрішив, не-

винну видав кров. // І, кинувши у храмі срібняки, // Пішов сукать собі віршовку... // В душі болить важуча...порожнеча: // — Що я накоїв? — як тут пояснить?! // — Нема мені у небі виправдання, // Тому і смертну накидаю я петлю...»

Тут, власне, закладено смислову кульмінацію поеми. Щодо розв'язки. Чи буде вона апологією Іуди, чи наші гріхи такі ж непростимі? Якщо гріх убивства в будь-якому розумінні — злочин, то з гріхом кровозміщення справа складніша.

Таким чином, у поемі Івана Перепеляка пропонуються два шляхи виправдання Іуди: зовнішній і внутрішній. Зовнішній — пов'язаний з наведеними фактами його біографії: він сирота при живих батьках, вигнаний з дому і лише випадково врятований; інакше кажучи, сама доля дає Іуді підстави й привід до помсти людям, які живуть у згоді з собою і своєю совістю. Внутрішній — пов'язаний з уведенням концепції його внутрішньої зіпсованості: Іуда за характером первісно жорстокий і безжальний, здатний на вбивство без докорів сумління; принаймні про них нічого не мовиться в тексті твору. Іуда вперше сам визнав свій вчинок за гріх, зрозумів як злочин. Ідея самовиправдання відкинута.

Авторська позиція розкривається через зображення характерів персонажів, особливостей їхнього світовідчуття, опис пейзажів, використання символіки, особливостей структури твору та мови. Іван Перепеляк підкреслює, що кожна людина має в собі душевні сили, які можуть проявитись за певних умов, розкриваючи сутність особистості. Своєрідність позиції автора в цих творах виявляється в наголошеній невідповідальності між об'єктивною реальністю та суб'єктивним її сприйняттям, який сам стає об'єктом викриття, осуду. Авторська логіка розгортається в тому напрямкові, що ніхто з Христових учнів з любові до нього не міг відправити свого вчителя на страждання. Це міг бути тільки жорстокий, безжальний Іуда. Складається враження, що він спеціально покликаний для цієї місії, підготовлений до неї всім попереднім життям.

Що ж впливає з поеми? Зрада виправдана? Власне, її немає?! Є провидіння, яке прокладає собі шлях через життєві випадковості й відшуковуючи найбільш адекватний людський матеріал для свого здійснення? У відповіді на це питання й полягає секрет поеми.

Іван Перепеляк має драматичну домінанту в таланті. Виокремити з неї епічний сюжет вдалося лише шляхом аналізу, насправді ж у поемі панує діалог, багатоголосся. Ісус Христос, Іуда, Пілат, Себорей, Рубан — далеко не всі учасники полілогу. У нього включаються Клавдія, дружина Пілата, Оріген, перший з представників християнської патристики, апостоли Петро з Андрієм і Матвій.

У поемі Івана Перепеляка можна побачити не тільки стилізацію під Євангельські тексти, а й наслідування конкретного зразка «Євангелія від Іуди». У тексті поеми знаходимо багато рядків, позначених крапками. Такі місця можна сприйняти, як аналогічні до тих пояснень, що трапляються в «Євангелії від Іуди», котре дійшло до наших днів істотно пошкодженим, тому у його публікаціях раз у раз трапляються вказівки: «пропущено біля п'яти рядків», «пропущено приблизно шість з половиною рядків». Для митця така стилістика розкриває гарні підстави для польоту фантазії, дає можливість домислити в художній уяві пропущені фрагменти тексту, ніби відтворити пропущені епізоди.

У поемі-феєрії Іван Перепеляк заглиблюється у цей космос Буття. Сутність і сила її у тому, що автор піднімає свій голос і активізує кожного з нас на захист гуманітарної сутності людини, бо відродження у світі кожної людини і відродження духовності всього Людства можливе через віру й засвоєння християнських гуманітарних цінностей.

ДЖЕРЕЛА

1. Аверинцев С. С. Иуда Искариот / С. С. Аверинцев // Мифы народов мира : Энциклопедия: в 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. — М. : Сов. энциклопедия, 1991. — Т. 1. — С. 580—581.
2. Герасимчук Л. Пожива для душі? / Л. Герасимчук // Березіль. — 2007. — №3/4. — 175—180 с.
3. Джеймс Д. Данн. Единство и многообразие в Новом Завете. Исследование природы первоначального христианства / Джеймс Д. Данн / Библиейско-богословский институт Св. Апостола Андрея. — М., 1999.
4. Дідахе. Наука дванадцятьох апостолів / Дідахе. — Львів, 2002. — 48 с.
5. Іван Перепеляк «Тринадцятий Апостол» / Іван Перепеляк. — Харків : Майдан, 2006. — 126 с.
6. Перепеляк І. М. Поеми [Текст] / І. М. Перепеляк ; передмова Ігоря Михайлина. — Х. : Майдан, 2007. — 474 с. — (Сер. «Поезія Слобожанщини»).
7. Ренан Э. Жизнь Иисуса / Э. Ренан. — М. : Амрита-рус, 2004. — 224 с. 1 с. в 2-х томах ББИ, 2007 г., 450, 571 с.
8. Свербилова Т. Жизнь человека и парадоксы бытия / Т. Свербилова // Андреев Л. Анатэма: Избр. произв. — К., 1989. — 574 с.
9. Феррар Ф. Жизнь Иисуса / Ф. Феррар. — М., 1991. — 319 с.
10. А. Іуда-символ / А. Філатов // Березіль. — 2007. — №3/4. — 170—175 с.
11. Перепеляк І. 13-й Апостол [Текст] : Поема-феєрія / І. Перепеляк ; передмова А. Яреценка. — Х. : Майдан, 2006. — 126 с.

Статья посвящена исследованию современной лирико-философской поэтики Ивана Перепеляка, поэмы-феерии «Тринадцатый Апостол», для которой характерны сочетания лирических, эпических, драматических и художественных компонентов, полифонизм позиций, противопоставления разных точек зрения, многоголосье в обсуждении поставленных проблем.

Ключевые слова: поэма-феерия, апостол, полемика, персонафицированный персонаж, хронотоп, теософия, полилог.

The article was inducted to research of modern lyric and philosophic poetry of Ivan Perepeliak, enchanting spectacle poem «Thirteenth Apostle» with its specific combinations of lyric, epic, dramatic and artistic components, polyphonism of points of view and polyphony in the discussion of affected problems of being.

Key words: enchanting poem-spectacle, apostle, polemic, personalized personage.

Дерба С. М., асистент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕРМІНІВ ПРИКЛАДНОЇ (КОМП'ЮТЕРНОЇ) ЛІНГВІСТИКИ ЗА ДЖЕРЕЛЬНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

У статті для реалізації мети дослідження було створено спеціальну методику; укладено термінологічну базу даних за спеціальними текстами; дібрано терміни прикладної (комп'ютерної) лінгвістики і суміжних наук з їхніми дефініціями (загальна кількість термінів — 1190); проведено стандартування термінів (мовне, логіко-поняттєве, фахове); за логіко-поняттєвими (рід — вид, частина — ціле), семантичними (синонімія — антонімія) та асоціативними (парадигматика — синтагматика) відношеннями реєстр перетворено на алфавітно-гніздовий тезаурус — перша версія спеціалізованого словника у вигляді дерева залежностей; за деревом залежностей створено другу версію словника — тлумачно-довідкову.

Ключові слова: прикладна (комп'ютерна) лінгвістика, термін, терміносистема, ідеографічний термінологічний словник, тезаурусні відношення, логіко-поняттєві відношення, дефініція, словникова стаття, дерево залежностей.

Термінологія — одна з найбільш динамічних частин лексичного фонду, зміни в якому зумовлюються досягненнями науково-практичної діяльності суспільства. Неологізація термінолексики стимулюється ще й тим, що будь-яка галузь науки час від часу оновлюється, бурхливо розвивається, що позначається на змінах її метамови. Українська тер-